

Utak és arányok

Nem először próbálkozom olyan cikkel, amelynek bevallott célja a vitakeltés. Teszem ezt azért, mert hiszem, hogy az alkotó — őszinte és tárgyyszerű — szakmai vita nemcsak problémáink megoldásához, hanem könyvtári közéletünk demokratizmusának továbbfejlesztéséhez is hozzájárulhat. Az utóbbit, véleményem szerint, előnyösen befolyásolhatná egy olyan műfaj is, amely a mi könyvtári lapjainkban még hiánycikknek számít. A könyvtárügyi publicisztikára gondolok, amelynek kitűnő példái lehetők fel a különböző országokban. Olyan műfaj ez, amely állandó lehetőséget nyújt arra, hogy szakmánk közügyeiről szót ejtsünk, és ha kell, vitaközzünk.

Ez is indított arra, hogy a publicisztikai hangvételű és szándékosan sarkított fogalmazású írásra tegyek kísérletet, olyan tárgykörben, amely megítélésem szeriánt mindenképpen megérdemli, hogy eltöprengjünk rajta.

Írásaim váratlanul nagy visszhangot váltottak ki. Meglepetésemre nagyobbat, mint a Könyvtárosban párhuzamosan folyó, könyvtárügyünk egészének jövőjét befolyásoló másik vita (az új könyvtárügyi jogszabályok alapelveire gondolok), amely pedig közvetlenül vagy közvetve az általam érintett kérdésekkel is összefügg.

Aki vitába bocsátkozik, számolnia kell azzal, hogy ellentmondanak neki. *Tóth Gyula* nem mindenben ad igazat nekem. Egy-egy ellenérve nagyon is elgondolkodtató, másokkal nem érthetek egyet, mindenképpen tiszteltem azonban írásának igényességét, röviden: értékét. Voltaképpen ugyanezt mondhatom *Halász Béla* írásáról, véleményével azonban kevésbé azonosulhatok. *B. Nagy Ernő* írásaim egyik fontos, de alighanem elnagyolt részét továbbfejlesztette.

Horváth Géza cikkével nem tudok mihez kezdeni. Nem érveinek súlya, hanem — a Könyvtáros gyakorlatában szokatlan — felhangja nehezíti, hogy válaszoljak neki. *Bényei Miklós* míves írásával az a gondom, hogy részben (rögtön az első bekezdésben) félreérti szándékaimat, részben egy sereg olyan dologra oktat, amelyekkel magam is messzemenően egyetértek.

Utak

Bényeinek igaza van: írásaimban valóban a magyar közművelődési könyvtárügy fejlesztési irányelveiből indultam ki — összevetve azokat a public library Sallai-féle koncepciójával. Nincs igaza azonban Bényeinek abban, hogy a Szakmai irányelveket „megkérdőjeleztem”. Kérdőjeleket valóban tettem, de ezekkel nem az irányelveket, hanem helyenkénti értelmezésüket vontam kétségbe. Hogy mennyire így van ez, azt éppen a vita gyűjtőpontjába került „általános tudományos könyvtár” ügye bizonyította a legékebben. Erről ugyanis az irányelvekben (amelyet a magyar közművelődési könyvtárügy egyetlen mai, hivatalos koncepciójaként ismerek) egy árva szó sem esik, helyette az irányelvekben (nem véletlenül) „tudományos tájékozódásra is alkalmas nagykönyvtár”-ról van szó. Szövegmagyarázatra kényszerülvén, utalnom kell arra, hogy a tudományos tájékozódásra is alkalmasság nem feltételez *általános* tudományos könyvtárat, annál kevésbé, mert a tájékozódás ebben az összefüggésben nem azonos a tájékoztatással. A „tudományos tájékozódásra alkalmas nagykönyvtár” és az általános tudományos könyvtár fogalmának a vitából kitűnő összemosódása éppen arra utal, ami aggályaimnak egyik tárgya. Ha nem viszolyognék az ilyen fajta vitamódszerektől, joggal állapíthatnám meg, hogy nem én, hanem vitapartnereim „kérdőjelezik meg” a magyar közművelődési könyvtárügy mai fejlesztési koncepcióját. Alátámaszthatnám ezt a tudományos és szakkönyvtárak nyilvános funkcióinak Bényeinél kimutatható tagadásával, hiszen szerinte: „... a tudományos és szakkönyvtárak csak egyes szakterületek és szakembercsoportok információellátását hivatottak biztosítani, s nyilvánosságuk is korlátozott...” A nagy tudományos és szakkönyvtárak nyilvánosságát hatályos jogszabályok, szervezeti működési szabályok stb. írják elő, idézésük helyett hadd utaljak inkább a magyar közművelődési könyvtárügy mai fejlesztési koncepciójának, a Szakmai irányelveknek egyik alapvető megállapítására: „Hazánkban a lakosság nyilvános könyvtári ellátása lakóhely szerinti és szakterületenként valósul meg — a tanácskönyvtárak és az országos szakkönyvtárak révén.”

A „ki, mit és hogyan” kérdőjelez meg ügyénél sokkal fontosabbnak tartom azt, amit a vitában *B. Nagy Ernő* mondott el az általános tudományos könyvtári koncepció általánosságának és tudományosságának nagyon is vitatható oldalairól. De, feltételezve, hogy valamennyi érve megcáfolható (amit kötve hiszek), az „általános tudományos könyvtár” programjának megvalósítása során mindenképpen differenciáltan kel-

lene eljárni. Ellenkező esetben például Debrecenben két nyilvános, általános tudományos könyvtárral kellene számolnunk, amelyek közül az egyik a megyei könyvtár, a másik a nemzeti könyvtári funkciókat már ma is vállaló és reményeink szerint a jövőben második nemzeti könyvtárrá váló tudományegyetemi könyvtár (megjegyzendő: a Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtára hivatalosan is nyilvános, általános tudományos könyvtár!).

Meggyőződésem egyébként, hogy nem erről van szó, hiszen megyei könyvtáraink is a társadalmi igények és az adott könyvtári környezet alapos mérlegelésével alakítják ki gyűjtőkörüket, szolgáltatásaikat. De hát akkor miért volna jogos az „általános” jelző? A könyvtár tudományos funkcióján pedig (a könyvtár saját tudományos műhely voltát most nem taglalva, noha szintén alapfeltétel és megérné, hogy beszéljünk róla) csak azt érthetem, hogy egy könyvtár — a gondozására bízott szakterületek vonatkozásában — állományának szakszerű építésével, feltáráásával és a szükséges információk közvetítésével a tudományos kutatás és fejlesztés igényeit elégíti ki, nem az információ hollétére utaló referenzművek, kézikönyvek stb. segítségével, hanem a legtöbb tudományterületen (fokozódó mértékben a primer szakirodalmat szükségszerűen nem nélkülözhető társadalomtudományi területeken is) magát az információt és lehetőleg az információt hordozó dokumentumot szolgáltatva használóinak. A korszerű — információs funkciót vállaló — tudományos és szakkönyvtárak egyik legfontosabb ismérve, hogy szakterületük dokumentumainak tartalmi teljességű gyűjtésén kívül feltárják (felderítik, kiválogatják, tartalmilag rövidítik), rögzítik és a felhasználókhöz közvetítik a saját állományukban „lappangó” vagy a külső szolgáltatásokból kiszűrt információkat. Ez a tevékenység — amely szakirodalmi tájékoztatás néven ismeretes — a korszerű tudományos kutatás és fejlesztés valódi támasza, „valódi” tájékoztatásnak tehát (aminek magyarázatát Halász Béla számon kérte tőlem) csak ezt nevezhetem. (Vö. még: Vajda Erik: Információ vagy/és tájékoztatás? = Könyvtáros, 1973. 3. 147. l.)

Sohasem vitattam (különben nem küzdöttem volna érte annyit), hogy a közművelődési könyvtáraknak más, nem kevésbé fontos, sőt tömeges igények kielégítésére hivatott szakirodalmi ellátási feladataik vannak. A szovjet szakirodalom a mai magyar megyei könyvtárral sok tekintetben rokon fejlődési tendenciákat tükröző (egyébként: tudományos könyvtáraknak minősített) oblasztnaja bibliotekák-k vonatkozásában három szakirodalmi ellátási igényszintet különböztet meg: 1. a tudományos kutatás, 2. a gyakorlatban (termelésben, egészségügyben stb.) dolgozó szakemberek, 3. a széles olvasói csoportok közművelődési jellegű igényeit. Nyilvánvaló, hogy mindhárom szintű igény kielégítése a maga nemében egyformán fontos, de az is kézenfekvő, hogy a tudományos funkció tekintetében az 1. és — bizonyos, szakterületek szerint differenciálódó mélységig — a 2. kategóriájú igények kielégítése a döntő. Ez pedig részben már ma is, de a jövőben még nagyobb mértékben információs folyamatokkal, eszközökkel lehetséges.

A lényegre fordítva a szót, vagyis arra, amire kérdésem eredetileg is irányult: azt kell kutatnunk, hogy merre irányulhat nagy közművelődési könyvtáraink tudományos-szakkönyvtári és információs funkcióinak a fejlődése. (Aki ugyanis valamennyire is figyelmesen olvasta írásaimat, annak számára nyilvánvaló, hogy nem e funkciók szükségességét vitatom el vezető közművelődési könyvtárainktól, hanem megvalósításuk optimális módját keresem.)

A vita tanulságainak birto:kában kétféle lehetőséget látok. Az elsőt az általános tudományos könyvtár modellje jelentheti, amely mellett vitapartnereim szinte mindegyike lándsát tört (Tóth Gyula kissé habozva, némi vívódás árán). Ez a megoldás minden bizonnyal kielégíti a közművelődési jellegű igényeket, részben — szakmánként differenciálódó mélységig — a gyakorlati szakembereket is, és néhány szűk területen hozzájárulhat a tudományos kutatás szükségleteinek a kielégítéséhez is.

Az általános tudományos könyvtár modelljének terminológiai és tartalmi ellentmondásaira B. Nagy Ernő cikke felhívta a figyelmet.

Mindezek ellenére (bárminek is nevezzük a könyvtártípust, mert a dolog lényegét tekintve ez huszadrangú körülmény) ez a modell is jóval többet nyújthat, mint amire a korábbi megyei könyvtárak képesek voltak. Csak éppen nem használja ki megfelelően a lehetőségeket, és szükségszerűen nem nyújthat teljes értékű megoldást azoknak az igényeknek a tekintetében, amelyeket a vidéki gazdasági-kulturális góccok — elsősorban a vidéki nagyvárosok — egyre inkább támasztanak.

A másik út: a megyei könyvtárak meghatározott szakterületek irodalmának szakkönyvtári mélységű gyűjtésével, feltáráásával és közvetítésével vállaljanak részt a tudományos kutatás támogatásából. Tóth Gyula félreért, ha úgy véli, hogy ezáltal szakkönyvtárak matematikai összegévé válhatnak egy megyei könyvtár. Erről semmiképpen sem lehet szó, hiszen csupán olyan fontos szakterületek elvállalására gondolok, amelyek gondozása az adott városban, megyében megoldatlan. Ami e vonatkozásban leg-

inkább eltér az „általános tudományos könyvtár” fogalmában rejlő funkcióktól, az leginkább két munkafolyamatot érint. Az egyik: a szerzeményezés, amelynek szakkönyvtári mélységben jelentékenyebben nagyobb, a másik: a tájékoztatás. Esetünkben az utóbbi meghaladja a hagyományos, jórészt retrospektív jellegű könyvtári tájékoztatást, és a saját állomány feltárásával vagy külső szolgáltatások felhasználásával előállított, a könyvtár által kezdeményezett kurrens szolgáltatásokat is jelenti.

Egyetértek Halász Bélával abban, hogy ez a feladat ma még nem „uralgó tárgy” a közművelődési könyvtárak feladatkörében, a jövőt illetően azonban nem osztozom Halász óvatosságában, mert bízom benne, hogy ez a funkció a nagy közművelődési könyvtárak feladatkörének részévé válik. Különösen azon a területen, amelyet Halász Béla is említ, egy általa sikeresen megoldott, *jellegetesen információs* feladat kapcsán: a megye- és várospolitikai döntések előkészítése terén. A helyismereti tevékenység nem véletlenül vált a megyei könyvtárak egyik legtöbbet ígérő szakkönyvtári funkciójává, hiszen társadalmilag egyre nyomatékosabban jelentkező igényeket hivatott kielégíteni. Egy adott településre, tájegységre vonatkozó ismereteket azonban nem csak a múlt kutatásához, hanem — a jelenből a jövőre következtetve — a jövő formálásához is hasznosítani lehet. A helytörténet fontos és nélkülözhetetlen tevékenység, de fontos a település vagy tájegység tervszerű és komplex fejlesztéséhez, az ehhez szükséges döntési és irányító tevékenységhez szükséges információk szolgáltatása is. Ha korszerűen végzik, ez a munka információs tevékenység, s mert szükségszerűen interdiszciplináris: „általánosabb” is az általános tudományos könyvtár lehetőségeinél. Ugyanakkor nem nélkülözheti az országos információs szolgáltatásokat, de nem egyszerűen közvetíti, hanem alkalmazza, feldolgozza azokat. Utopia? Budapesten már több mint egy éve működik a Fővárosi Információs Központ, lényegében e feladatkörrel — a sajátos adottságokat ésszerűen kihasználva — minimális saját dokumentumbázissal, de erőteljesen támaszkodva az országos könyvtárak állományára és szolgáltatásaira. A szükséglet a vidék gazdasági-kulturális centrumaiban is valós s ezért a nem is oly távoli jövőben a megyei könyvtárak választót elé kerülnek: vagy elvállalják a területi információs funkciókat vagy más fogja végezni helyettük. Egyébként — egyetértve *Futala Tiborral*, aki csehországi útbeszámolójában ugyanezt sugallja (Könyvtáros, 1974. 2.) — a területi információs szerep kör műhatatlanul szükségessé teszi az ezt vállaló könyvtárak bekapcsolását népgazdaságunk formálódó szakmai információs rendszerébe. Ennek révén a közművelődési könyvtárak fejlesztési-korszerűsítési lehetőségei minden bizonnyal nemcsak Csehszlovákiában javulnak meg (mint ezt Futala cikke szerint a cseh könyvtárosok remélik), hanem idehaza is.

Mindez azonban legfeljebb jámbor óhaj marad, ha közművelődési könyvtáraink a konzervatívabb utat járják, és elszalasztják azt a kínálkozó lehetőséget, hogy tudományos tájékozódásra (és a fentiek értelmében: tájékoztatásra) valóban alkalmas intézményekké fejlődjenek.

Arányok és hangsúlyok

Ami a tájékoztatás és nevelés összefüggéseit illeti, meg kell jegyezmem, hogy „szembeállításukra”, „merev szétválasztásukra” nem gondoltam, de ilyesmiről nem is írtam.

Mindössze arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy — miként Tóth Gyula egyetértőleg megfogalmazta — „valami újnak a hangsúlyozása gyakran vezet a régiről való megfélekezéshöz”. Ez egyúttal válaszom Halász Bélának (aki nem érti, miért fedi el a tájékoztatás a nevelőmunkát). Ide tartozik annak megemlítése is, hogy a tájékoztatás fogalma valóban „részben parttalanná vált” (Tóth), jószerivel ide sorolódik minden olyan kommunikációs kapcsolat, amely — noha szükségszerűen vagy kényszerűségből nélküli mind a tájékoztatási, mind a nevelési mozzanatot — az olvasó és a könyvtáros között létrejön.

Amit Bényei Miklós a tájékoztatási és a nevelési funkció dialektikájáról elmond, az ma már több mint evidencia. Aggályaim jogosságát támasztja azonban alá, hogy bár részletesen felsorolja a pedagógiai mozzanatokot is tartalmazó könyvtári folyamatokat, részletes kifejtésükre csak a tájékoztatás vonatkozásában vállalkozik. A könyvtár természetesen sokféle tényezőjével nevelhet, épületével és berendezésével is (ám-bár ezt megteszi egy kulturáltan berendezett presszó is), mindenekelőtt azonban — miként azt Bényei találoán megállapítja — az általa közvetített irodalommal nevel. (Az általa ugyancsak említett információkkal már csinján bánnék, részint, mert nem tudom pontosan érzékelnéi egy-egy ténybeli megállapítást, adatot tartalmazó információ nevelőhatását, részint pedig, mert minél jobban és korszerűbben fog dolgozni egy nagykönyvtár, annál inkább fennáll a veszélye annak, hogy a nevelési lehetőséget nyújtó olvasó-könyvtáros dialógust korlátozó, esetleg végképpen kiiktató (a vélemények erre vonatkozólag még megoszlanak) gépi munkafolyamatokat fog alkalmazni.

Szocialista művelődéspolitikánk egyik alapkövetelménye, hogy a kulturális és köz-művelődési intézmények értékeit állítsanak elő és közvetítsenek. Ez a követelmény a könyvtáraktól szüntelenül választásokat, „döntéseket” követel, a szervezőtevénytől kezdve (nagykönyvtárakban ez főként példányszám-problémaként jelentkezik) egészen a könyvpropagandáig (amelynek pszichológiai-szociológiai alapjait most kezdjük kutatni). Igaza van Tóth Gyulának, aki mindehhez az ugyancsak szelektív döntéseket igénylő szabadpölc-gondokra hívta fel a figyelmet. Mindent összevetve: a könyvtári tevékenységnek ezt az értékkiválasztó, közvetítő oldalát érzem elhanyagoltnak, egyebek között azért, mert főként a tájékoztatás függvényében vizsgáljuk. Ennek is eredménye, hogy „a mai viszonyoknak, társadalmi-politikai hangulatnak megfelelő módszereink nem megalapozottak, nincsenek kikísérletezve és kidolgozva”. (Tóth Gyula)

Ami a kiskönyvtárakban kialakítható közvetlenebb olvasó-könyvtáros kontaktust illeti, véleményemmel nem állok egyedül, helyességét látszik alátámasztani az olvasáskutató szakemberek munkahipotézise is. Kamarás István és Nagy Attila írja a Könyvtártudományi és Módszertani Központ egyik kísérleti vállalkozásáról: „A kísérlet színhelyeinek két új könyvtárra választottunk, a veszprémi és a szombathelyi megyei könyvtárt. A 100—100 főnyi kísérleti olvasócsoportok tagjaival az olvasószolgálatot ellátó könyvtárosok megkísérelnék két év alatt olyan *elmélyült kapcsolatot létesíteni, ami a nagyobb könyvtárakban nemigen alakul ki.*” (Könyvtáros, 1973. 4. 207.) A kiskönyvtár-nagykönyvtár problémáról (anélkül, hogy „eszményíteném” vagy „misztifikálnám” a kiskönyvtárakat) csak annyit érdemes megjegyezni, hogy noha a gazdag gyűjteményű, jól felszerelt-berendezett könyvtárak előnyei nyilvánvalóak, társadalmunk mai fejlettségi fokán jó ideig meghatározó fontosságúnak érzem a lakó- és munkahely tözsomszédságában működő, szükségszerűen kisebb és gyengébben felszerelt könyvtárak működését is. A nagykönyvtárak területi vonzása — mint ezt Szombathely példája mutatja — korszerűsödésük függvényében növekedik, de ez a vonzás (amint ezt ugyancsak Szombathely példázza) elsősorban az igényesebb olvasókat tereli be (Vö. Takács Miklós: Egy új könyvtár első két éve. = Könyvtáros, 1973. 391. l.). A könyvvel, munkaerővel jól ellátott kiskönyvtárakra tehát szükség van, más kérdés, hogy ésszerű ellátó rendszerek létrehozásával működésük színvonalát tovább kell fejlesztenünk. Igazat kell adnom vitapartnereimnek, hogy a dehumanizálódás veszélye kiskönyvtárakban is fenyeget (minél rosszabbul működnek, annál inkább). A különbség csupán annyi, hogy míg a kiskönyvtárakban ezt elsősorban a rossz működési feltételek, addig a nagykönyvtárban funkcionális megoldások, szervezeti intézkedések is *előidézhetik*. A dolog lényegét tekintve egy intézménytípus — a könyvtár — fokozatos megváltozásáról: nagyüzemmé válásáról van szó, a nagyüzem valamennyi ismert előnyével és esetleges — kellemetlen — mellékkörülményeivel együtt.

Némelyik vitapartnerem véleményével szemben úgy érzem, hogy a vita időszerű volt, mert habár lappangó, de megoldásra váró kérdéseket vetett a felszínre. Mint-hogy írásaimat vitaindítóknak szántam, céloimat ezzel el is értem.

A vita azonban azt is bizonyítja, hogy a Szakmai irányelvek megvalósítása során (a dokumentum irányelv-jellegéből következően: szükségszerűen) akadnak vitára érdemes problémák, valószínűleg több, mint amennyi most felmerült. Megérné, hogy rajtuk is elgondolkozzunk, sőt vitatkozzunk róluk.

Ami pedig hevesebb vitapartnereimet illeti, nekik Escarpit szavait ajánlom figyelmükbe: „A könyv fetisizálása és fanatizálása nem egyeztethető össze nyíltságával.”

Szerintem ugyanez áll a könyvtárakra is. Valamennyire. A közművelődési könyvtárakra is.

Zircz Péter

Zircz Péter válaszával a formális vitát a Könyvtáros szerkesztősége befejezettnek tekinti. Ez azt jelenti, hogy hasábjainkon lezárjuk a vita folyamán felmerült, egymással szemben álló vélemények további ütköztetését, de természetesen nem feledkezünk meg a téma érdemi részéről: Aminthogy a vita lefolyásával egy időben is közzöltük a közművelődési könyvtárak fejlődését lényegesen érintő, de formálisan a vita keretein kívül maradt írásokat (Takács Miklós, Papp István, Futala Tibor cikkei, sőt Zircz Péter egyik írása), a jövőben is fontosnak tartjuk a közművelődési könyvtárak fejlődését, jövőjét elemző írások közzétételét, napirenden tartjuk e könyvtár-típus sorsának alakulását érintő témák gondozását.

Van a vitának egy mellékhatása is, mely Bényei Miklós és B. Nagy Ernő véleménykülönbségéből adódik, s főként terminológiai jellegű: az általános tudományos könyvtári problematika. Ennek esetleges további megvitatására a Könyvtári Figyelő vállalkozott.